

KERSTIN ANÉR:

Datorer på extremkurs

Statssekreteraren Kerstin Anér skriver om datorerna, det svåra ämne, som människor utanför datorspecialisternas krets vet mycket litet om. Hon menar att också specialisterna råkar ut för att inte förstå sina egna datorer. Det finns tydligen en punkt, där dessa går utanför sig själva och deras skötare står handfallna. Men de erkänner det ogärna. Medan det finns forskare som menar, att datamaterialet egentligen bara kan användas för det ämne för vilket det samlas, kopplas i Sverige stora system samman till centrala datorer. Till sist går det inte att fortsätta på det här viset. Människorna skall inte vara till för datorernas skull, men i det tekniska Sverige går vi raskt mot en motsatt utveckling.

"Är informationssamhället ett samhälle där den vanliga människan bara kan säga ja och amen till de informerade oligarkiernas sätt att förvalta honom?"

Så frågar en tysk datajournalist, men hans fråga har sannerligen lika mycket mening i Sverige. Jag gör ingen längre analys av detta informationssamhälle just här, men frågar i stället: finns det några recept för att förhindra en sådan utveckling?

Det finns realistiskt tre recept, inte alltför originella, men vi får titta på dem i alla fall:

- dela på informationsmakten
- håll ett öga på bruket av dålig information
- minst lika farlig som missbruket av god
- sprid utbildningen om hur man hanterar informationen.

Att dela på informationsmakten – där kommer man in på den hetaste potatisen i svensk förvaltning i dag: decentraliseringen av datamakten. Den som inte finns, men som många drömmer om, och för den delen inte bara drömmer men arbetar ganska aktivt för – ingen nämnd och ingen glömd.

Jag ska nu inte direkt hoppa in i grälet mellan Riksskatteverket och Riksrevisionsverket och landshövdingarna utan göra ett par mera allmänna konstateranden.

Dela på informationsmakten kan bli betydande att man delar på den rent fysiskt placerade datakraften. Detta brukar tillverkarna säga är en helt oväsentlig fråga, för datakraften är så fin så den kan användas som elektrisk ström – huvudsaken är att man får den när man trycker på knappen. Var den är producerad är ligkiltigt. Det är det emellertid inte, för datakraft är inte så homogen som elström. Den består alltid av data –

strukturerade på ett visst sätt. För den strukturen är det på intet sätt likgiltigt var data-lagret befinner sig, för det betyder: under vems hand, ansvar och inflytande.

Verkligheten som den är

Här är det inte fråga om att spå om framtiden. Den är redan här. 60-talets datateknik var alltid centraliserad, så långt och så ofta som möjligt, av precis samma skäl som att ångkraften medförde centralisering av tillverkningen. Det som var dyrt, det var att lagra informationen rent fysiskt. Men i dag är inte de stora maskinerna dyra, utan mjukvaran, däri inbegripet den mjukaste av alla, nämligen de utbildade människorna. I dag är det personalen som måste utnyttjas så effektivt som möjligt: maskinerna blir bara billigare och billigare.

De blir också allt mer kapabla. Det som man förut måste ha en stor central maskin till, vilken servade en rad hjälplösa terminaler, det kan nu smärre datorer ofta göra lika bra, var och en ute vid sin terminal. Det betyder inte att man måste ha dyr servicepersonal vid varje liten dator. Personalen som sköter utveckling och underhåll av datorerna kan fortfarande finnas centralt och kommunicera med maskinerna via telenätet i dag, i morgon via ett särskilt datanät.

Här finns alltså de nya tekniska möjligheterna att föra ut data till användaren, dvs den del av en myndighet eller ett företag, som i verkligheten är mest ansvarig för en viss grupp data, har samlat in dem, nyttjar dem dagligen, snabbt vill kunna rätta och

komplettera dem, och ta hand om deras fysiska säkerhet. Utan några ekonomiska eller tekniska hinder kan man lägga ut register respektive registerdelar lokalt eller regionalt, om man av andra skäl anser det lämpligt.

Men som vi alla vet, är detta icke den väg utvecklingen tycks ta i dag. Vad vi ser är i stället väldiga centrala datalager, allt mer och mer komplicerade, allt mer och mer sårbara för felfunktioner och mänskliga misstag, allt mer omöjliga att förse med reserver, och slukande allt fler administratörs- och teknikertjänster. Allmänna försäkringskassornas sk RAFA-system är på väg att falla samman av sin egen tyngd. Riksskatteverkets RS-system kräver så mycket personal, att enbart tiden för att utbilda dem är väl inne på nästa årtusende. Vi ska inte ens nämna fastighetsdatasystemet. SAS, för att ta ett system ur ett annat sammanhang, har däremot fattat galoppen och decentraliserat.

Jag skall alltså inte här ta upp den i egentlig mening politiska debatten om de stora statliga systemen, men om jag var framtidsforskare skulle jag ge mig på denna situation som ett verkligt instruktivt exempel på vad som kallas trendbrott. Eller på svenska: att träden inte växer upp i himlen. Det är alltid lika fascinerande att se i närbild det ögonblick, då en kvantitativ utveckling plötsligt slår om i en kvalitativ, då en växande komplexitet plötsligt medför ett kvantsprång till en annan nivå med helt andra egenskaper och resultat: havsvågen som blir skum, ryggradsdjurets hjärna som blir medveten om sig själv, dinosaurius som blir för stor för att klara kampen för tillvaron. Och den stora databanken som blir en självständigt tänkande

varelse på katastrofkurs, därför att ingen längre riktigt vet hur den fungerar, efter alla tillägg, ändringar och lappningar på programmet ...

De som är dataknutar vet vad jag menar. Alla andra får göra som jag själv: lita på experterna när de säger att det här begriper de inte längre.

Skydd mot maktmissbruk

Man skulle alltså mycket väl, om den politiska och administrativa viljan finns, kunna sätta datorutvecklingen på helt annan kurs än hittills! Låt oss nu också se på den andra sidan av begreppet "dela på datamakten", nämligen hur man sprider makten över de data som faktiskt finns, i den ena eller den andra konfigurationen.

Skydd mot maktmissbruk i datavärlden betyder ju att lagstiftaren fastslår och genomdriver de villkor, under vilka samhällets databehandling kan upplevas som godtagbar av medborgarna. Det är en mycket praktisk definition av dataskydd, som undvikit alla filosofiska problem. Och det är bra, för vad som är godtagbart i den här meningen måste alltid vara ett politiskt beslut, dvs en kompromiss mellan många olika intressen.

Nu brukar man ofta säga, att felet med databehandlingen är att människorna förvandlas till föremål, som sen behandlas maskinellt. En objektivisering, som är ovärdig människan. Men vi måste alltid i ett samhälle i viss mån behandla varandra som objekt, antingen vi ger varandra socialvård eller tar ut skatt av varandra. Vi kan inte beakta varandras odödliga själar i varje sådan transaktion,

och det behövs inte heller. Det viktiga är, att den enskilde som blir behandlad inte berövas rätten att påverka det sätt, på vilket han förvandlas till ett ting, och att han själv får lov att på sina egna villkor lämna de upplysningar, som bidrar till att utforma andras eller myndigheternas bilder av honom.

Man kan säga att dataskyddets huvuduppgift är att förhindra ett samhällstillstånd, där medborgaren inte kan veta, vem som vet vad om honom och för vilket ändamål. Frihet i datasamhället är i en viss mening detsamma som att medborgaren kan veta säkert i förväg, vilka effekterna blir av de dataspår han lämnar efter sig under hela sitt liv. Det är ju det som karakteriserar en rättsstat: att myndigheterna inte får göra vad som helst med vilka medel som helst, och att det finns kontroll på hur de gör det.

Alltså: den makt över sig själv, som medborgaren är tvungen lämna ifrån sig till andra genom att lämna ut upplysningar eller medge att de lämnas vidare, den makten borde han alltid få behålla en viss del av. Den bör naturligtvis bestå i att han får kontrollera om det som står om honom är sant; men han måste också få kontrollera vem som vet det och för vilket ändamål.

Som alla känner till är vi mycket långt från detta senare tillstånd i Sverige i dag. Trenden går, hos oss kanske ännu fortare än på andra håll just därför att vi har den goda datalagen som ger oss en viss känsla av skydd, mot att informationsmakten koncentreras allt mera. Det är inte alls bara en fråga om att integriteten i mera inskränkt mening hotas; det är mycket mer en fråga om att överhuvudtaget bestämma över sitt liv.

Är datorn pålitlig?

Så kommer vi till den fråga som egentligen skulle ha varit den första, i varje fall ur informationskapitalisternas egen synpunkt: hur pass pålitliga är de data som de hanterar? Det här är märkligt nog inte ett problem, som de är särskilt intresserade av. Vanliga kapitalister är ju varmt engagerade i att uppehålla realvärdet på sitt kapital. Mot detta kontrasterar egendomligt de sociala myndigheternas ringa intresse för att indata om deras klienter har något med verkligheten att göra, eller Statistiska Centralbyråns förtröstan på att dåliga indata på något magiskt sätt förvandlas till goda inne i datamaskinen.

Hur litet SCB bryr sig om att deklarerat kvalitén på sina data har Olle Sjöström i flera uppsatser visat, och senast har det ju kommit fram i pressen hur föga man kan lita på deras uppgifter om barnolycksfall i trafiken.

Datasamordningskommittén, som har agerat flera års arbete åt att fundera på hur statliga myndigheter skall dela data med varandra, är också sällsamt naiv när det gäller tron på datakvalité. De säger uttryckligen att man kan förbättra kvalitén på data genom att samutnyttja dem. Mot detta står en rad auktoriteter på statistikens område med Oscar Morgenstern och C W Churchman som de mest kända. Jag skall citera en tysk, H J Genrich, en dataforskare med vid praktisk erfarenhet från Sällskapet för matematik och databearbetning i Bonn. Han säger: "Informationssystem som utnyttjar data för andra ändamål än de ursprungligen insamlats för, utgör i sig själva ett totalt missbruk av data." Detta är egentligen i hans mening inte en datateknisk eller kunskapsteoretisk,

men en juridisk definition. Man kan nämligen överhuvudtaget inte tala om, och alltså beivra, "missbruk" av data annat än om upphovsmännen till data är åtkomliga, dvs att man vet exakt vem som samlat dessa data, hur, och för vilket ändamål. Fritt flytande data utan upphovsman är i princip odugliga till allt.

Detta är givetvis en extrem ståndpunkt. Men DASK är sannerligen extrema på sitt sätt, när de med en axelryckning och möjligen ett hövligt lyft på hatten går förbi hela problemet med datakvalité.

Utvecklingen

Vad jag har försökt att skildra här är alltså informationssamhällets dubbeltydiga utveckling; dels mot en allt större datamakt, som håller på att ersätta all annan, och dels mot en allt större osäkerhet i förhållande till den s k verkligheten. Man kan nu mycket väl tänka sig, att denna sista maktlöshet slår om i sin motsats, dvs att verkligheten får rätta sig efter de data som definierar den och alltså helt försvinner in i sin egen dataskugga.

Den risken är inte obetydlig. Det är inte bara socialvårdsklienter och skolelever, som riskerar att identifieras med sin egen dossier hos myndigheterna, utan det är också hela organisationer, som riskerar att identifieras med sin egen datainsamling.

Redan ställer SCB krav på att myndigheterna skall ordna sin verksamhet så att den passar in i statistikens kategorier, i stället för tvärtom.

Redan har röster höjts för att lagarna i ett modernt samhälle skall göras datakorrekta,

dvs formuleras så att man bekvämt kan sätta domsluten på dator utan krångliga detaljer.

Redan vägrar datorerna att kalla en människa med annat än hennes första personnamn, även om det är namn nummer två eller tre som hon själv vill använda.

Jag har ingen som helst fatalistisk tro på

att framtiden åker på räls och att det bara är att följa med. Jag tror på det oförutsedda, som ändå till slut är det enda som har en chans att inträffa. Men det kan vara bra att se på hur informationsmakten hittills har använts, så att vi vet om detta är det håll åt vilket vi vill gå eller åt ett helt annat.